

Krzysztof ŻĘGOTA

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

KONCEPCJA KLINÓW GEOPOLITYCZNYCH. PRÓBA ROZSTRZYGNIEĆ TERMINOLOGICZNYCH

Abstrakt:

Problematyką związaną z procesami integracji, dezintegracji i reintegracji, obserwowanych w XXI wieku w Europie wymaga poszukiwania nowych narzędzi badania i opisu istoty tych problemów oraz wprowadzania możliwości prognozy przyszłego rozwoju wypadków. Jednym z tych narzędzi jest koncepcja klinów geopolitycznych, to jest terytoriów o ograniczonej samodzielności, za pomocą których mocarstwa mogą oddziaływać na obszary występowania ich naturalnych interesów. Celem niniejszego artykułu jest dokonanie konceptualizacji pojęć związanych z zagadnieniem klinów geopolitycznych. Poza tym, autor dokona przeglądu literatury naukowej pod kątem obecności tego pojęcia, jak również podejmie próbę umiejscowienia koncepcji klinów geopolitycznych wśród zasadniczych paradygmatów geopolityki. Założeniem autora jest nie tylko ułożenie terminu klina geopolitycznego w literaturze przedmiotu, ale i przedstawienie jego eksplanacyjnej roli dla opisu rzeczywistości międzynarodowej w Europie na przykładzie procesów integracyjnych w przestrzeni poradzieckiej.

Słowa kluczowe: teoria geopolityki, klin geopolityczny, stworzeń geopolityczny, Heartland, Rimland.

Wprowadzenie

Geopolityczne przemiany obserwowane na scenie międzynarodowej na przełomie XX i XXI wieku skłaniają do poszukiwania nowych narzędzi naukowego dyskursu dotyczącego roli poszczególnych obszarów świata w kształtowaniu ładu międzynarodowego. Prognozy przewidujące koniec historii po załamaniu się bloku wschodniego okazały się nad wyraz przedwcześnie, a kształtujący się ład wielobiegunowy implikuje kolejne dylematy dotyczące rywalizacji mocarstw i utrzymania ładu międzynarodowego. Geopolityka stanowi jedną z subdyscyplin naukowych, w ramach której dokonuje się próby odpowiedzi na najważniejsze kwestie z tym związane oraz wyjaśniania obserwowanych zjawisk.

Żęgota, K., 2018, *Koncepcja klinów geopolitycznych. Próba rozstrzygnięć terminologicznych, Przegląd Geopolityczny, 26, s. 52-64.*

Jednym z kluczowych czynników bezpieczeństwa międzynarodowego w Europie jest narastająca rywalizacja między dwoma procesami integracyjnymi: integracji europejskiej i euroatlantyckiej oraz reintegracji przestrzeni poradzieckiej. Genezy tego procesu należy doszukiwać się w utworzeniu w 1991 roku Wspólnoty Niepodległych Państw, choć odpowiedniego przyspieszenia procesy reintegracji przestrzeni poradzieckiej nabrały po objęciu w 2000 roku prezydentury Federacji Rosyjskiej przez Władimira Putina. Ich kolejnym akordem było zawieranie porozumień o charakterze politycznym, wojskowym i gospodarczym między poszczególnymi byłymi republikami radzieckimi, których zwieńczeniem wydaje się rozpoczęcie funkcjonowania – z początkiem 2015 roku – Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. Przez pryzmat tych procesów należy również rozpatrywać działania władz Federacji Rosyjskiej wobec tzw. „bliskiej zagranicy”, w szczególności w europejskiej części obszaru poradzieckiego. Zaostrzający się konflikt na Ukrainie czy też ryzyko nieprzyjaznych działań Rosji w odniesieniu do państw bałtyckich, Mołdawii i Gruzji – wszystko to powoduje, iż znaczenie terytoriów pozostających pod kontrolą Rosji, a położonych niejako „za plecami” państw uczestniczących lub aspirujących do uczestnictwa w procesach integracji europejskiej i euroatlantyckiej (takich jak obwód kaliningradzki FR, Naddniestrze czy Krym) będzie wzrastała. Zasadniczym celem polityki Federacji Rosyjskiej jest, zatem, takie wykorzystywanie wskazanych obszarów, by sprzyjało to realizacji rosyjskich interesów geopolitycznych.

Celem niniejszego artykułu jest dokonanie konceptualizacji pojęć związanych z zagadnieniem klinów geopolitycznych. Poza tym, autor dokona przeglądu literatury naukowej pod kątem obecności tego pojęcia, jak również podejmie próbę umiejscowienia koncepcji klinów geopolitycznych wśród zasadniczych paradygmatów geopolityki. Warto przy tym podkreślić, iż pojęcie klinów geopolitycznych jest terminem dość nowym i nieczęsto pojawiającym się piśmiennictwie naukowym. Traktowany i wyjaśniany jest, przy tym, na różne sposoby, co jeszcze bardziej utrudnia przeprowadzenie konceptualizacji pojęć związanych z tym zagadnieniem. Dlatego też, zadaniem badawczym autora jest nie tylko ulokowanie terminu klina geopolitycznego w literaturze przedmiotu, ale i przedstawienie jego eksplanacyjnej roli dla opisu rzeczywistości międzynarodowej w Europie na przykładzie polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej.

Czym są kliny geopolityczne?

Pojęcie klina geopolitycznego jest względnie rzadko przytaczane przez badaczy zajmujących się teorią stosunków międzynarodowych, geopolityką i geostrategią. Niemniej jednak jest to pojęcie obecne w dyskursie naukowym, dotyczącym geopolitycznych uwarunkowań przemian ładu światowego. W oparciu o kryteria przytaczane przez szereg badaczy mianem klina geopolitycznego można określić wyodrębniony politycznie i geograficznie

Żęgota, K., 2018, *Koncepcja klinów geopolitycznych. Próba rozstrzygnięć terminologicznych, Przegląd Geopolityczny, 26, s. 52-64.*

obszar o dużym znaczeniu geopolitycznym i militarnym z punktu widzenia jednego państwa/sojuszu położony na obszarze szczególnego zainteresowania konkurencyjnego państwa/sojuszu albo w obszarze neutralnym. W węższym ujęciu klin geopolityczny jednego państwa jest położony „za plecami” innego państwa/sojuszu (Malik 2010, s. 80). W szerszym ujęciu klin geopolityczny może być również interpretowany jako obszar rozdzielający strefy wpływów dwóch (lub więcej) mocarstw (Weijian 2002, s. 196).

Analizując obecność pojęcia klina geopolitycznego w piśmiennictwie naukowym należy podkreślić, iż występuje ono przede wszystkim w publikacjach anglo- i rosyjskojęzycznych, choć pojawia się w dyskursie naukowym również w innych krajach¹. W publikacjach anglojęzycznych badany termin jest używany w odniesieniu do szeregu obszarów geograficznych świata (obecnie i w przeszłości), którym przypisuje się cechy klinów geopolitycznych. Badacze określają tym terminem obszary wpływów Stanów Zjednoczonych w przestrzeni poradzieckiej: republiki kaukaskie oraz republiki Azji Centralnej (Malik 2010, s. 80), jak również Polskę, będącą w istocie amerykańskim klinem geopolitycznym między Niemcami i Rosją. W tym ujęciu podobną rolę w przyszłości może odgrywać Ukraina, zaś wspólny polsko-ukraiński korytarz stanowi potencjalne ognisko amerykańskich wpływów w basenie Morza Bałtyckiego, Morza Czarnego i na Balkanach (Gowan 1999, s. 301).

Inni badacze identyfikują klin geopolityczny z kluczowymi obszarami na styku integracji euroatlantyckiej i euroazjatyckiej (Tunsjø 2011, s. 60-77), lub z historycznymi przemianami w Europie Wschodniej w XIX i XX wieku (Pearson 2014, s. 187; Harbutt 2010, s. 140). W interpretacji P. Kurečica, klin geopolityczny to z kolei szerszy obszar mogący potencjalnie rozdzielać terytorium dwu lub więcej mocarstw bądź bloków politycznych. W jego interpretacji takim klinem geopolitycznym dzielącym strefy wpływów między Unią Europejską (a w zasadzie Niemcami) a Rosją może być blok państw Trójmorza. Sojusz państw bałtyckich, państw Grupy Wyszehradzkiej oraz państw bylej Jugosławii może, w opinii badacza, stanowić przeciwwagę zarówno wobec Rosji, jak i obszaru integracji euroatlantyckiej (Kurečić 2018, s. 109-114).

W literaturze przedmiotu dość częste jest pojawianie się terminu klina geopolitycznego w kontekście polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej. E. Motieka twierdzi, iż jednym z narzędzi utrzymywania rosyjskich wpływów w Europie Wschodniej są kliny geopolityczne zaznaczające obszary rosyjskiego zainteresowania. Takimi klinami są m.in. obwód kaliningradzki, Naddniestrze i Armenia. W kontekście Armenii A. Whitehorn (2015, s. 72) zauważa, iż już w

¹ Jednym z popularyzatorów tego pojęcia jest prof. Egidijus Motieka, litewski historyk i politolog, były szef litewskiego Centrum Studiów Strategicznych. Zgodnie z jego koncepcją, kliny geopolityczne stanowią centra oddziaływania Federacji Rosyjskiej na tzw. „bliską zagranicę”. Potencjalnie podobną rolę może odegrać również Litwa w kontekście utrzymania obecności Stanów Zjednoczonych w Europie Wschodniej. Zob. m.in.: Motieka, Statkus, Daniliauskas 2004, s. 58-62.

Żęgota, K., 2018, *Koncepcja klinów geopolitycznych. Próba rozstrzygnięć terminologicznych, Przegląd Geopolityczny, 26, s. 52-64.*

czasie I wojny światowej była ona klinem geopolitycznym, wymierzonym w interesy Turcji w regionie Kaukazu południowego. A. Cohen interpretuje pojęcie klina geopolitycznego jako narzędzia wykorzystywanego przez władze rosyjskie do zwiększania swoich ekonomicznych wpływów w różnych częściach świata. W tym ujęciu klinem geopolitycznym wymierzonym w Stany Zjednoczone jest zarówno Wenezuela, jak i Iran, który jest kluczowym partnerem militarnym i handlowym Rosji na Bliskim Wschodzie, to jest na obszarze naturalnego zainteresowania USA (Cohen 2009). W opinii polskiego naukowca i dyplomaty M. Maszkiewicza, kliny geopolityczne są wykorzystywane przez Rosję w celu podporządkowania sobie tzw. „bliskiej zagranicy”. W opinii badacza, region Wileńszczyzny, zamieszkały w znacznej mierze przez polski etnos, mógłby być wykorzystany przez Moskwę jako klin geopolityczny, poróżniający politycznie Polskę i Litwę, zarazem stanowiąc miejsce wpływów rosyjskich na Litwie. Podobną rolę odgrywają, w ocenie badacza Abchazja i Południowa Osetia w odniesieniu do Gruzji oraz Naddniestrze w kontekście Moldawii (Maszkiewicz 2011).

Pojęcie klina geopolitycznego jest obecne również w szeregu rosyjskojęzycznych publikacji naukowych oraz w rosyjskiej publicystyce. Komentując rosyjską ekspansję w kierunku południowym i południowo-wschodnim na przestrzeni XV-XVIII wieku A. Bielogłazow stwierdza, iż terytorialny rozwój Rosji odbywał się wówczas przy użyciu klinów geopolitycznych. Pierwszy i drugi klin rozciągał się ogólnie w kierunku Morza Kaspijskiego, trzeci – Astrachania a czwartym był klin zakaspijski, skierowany na obszar Turkiestanu (Белоглазов 2005, s. 125-132). W kontekście klinów geopolitycznych pojawia się również zagadnienie położenia geopolitycznego Armenii. W interpretacji E. Grigorjana Armenia stanowiła i stanowić będzie przeszkodę i istotny geopolityczny klin skierowany przeciwko realizacji przez Turcję idei Wielkiego Turanu. Ormiański geopolityczny klin zagradza również Turcji drogę w kierunku Azji Centralnej, choć znaczenie tego klina nie jest aż takie duże (Григорьян 2013, s. 20-21). Z kolei A. Nosowicz, analizując położenie geopolityczne republik nadbałtyckich, stwierdza, iż stanowią one amerykański klin geopolityczny rozdzielający Rosję i „starą” Europę. W opinii badacza, gdyby nie poszerzenie obszaru integracji euroatlantyckiej o Litwę, Łotwę i Estonię, możliwa byłaby równoprawna współpraca Rosji i Europy (Носович 2015).

Tematyka klinów geopolitycznych jest również obecną w rosyjskiej publicystyce. A. Pticyn stwierdzał w 2013 roku, iż Ukraina staje się klinem geopolitycznym Stanów Zjednoczonych, wbitym między obszar Unii Europejskiej i Unii Celnej Białorusi, Kazachstanu i Rosji. Z tego punktu widzenia nie sam potencjał gospodarczy Ukrainy decyduje o jej znaczeniu, lecz położenie geograficzne pomiędzy dwoma wielkimi blokami gospodarczymi. Zdaniem Pticyna, Ukraina może być również wykorzystywana przez USA w rywalizacji handlowej z Chinami (Птицын 2013). Z kolei N. Bordjuża ocenia, iż

Żęgota, K., 2018, *Koncepcja klinów geopolitycznych. Próba rozstrzygnięć terminologicznych, Przegląd Geopolityczny, 26, s. 52-64.*

przybliżanie się do granic Rosji infrastruktury wojskowej NATO może zakończyć się zainstalowaniem amerykańskich klinów geopolitycznych wymierzonych w Rosję, m.in. na Kaukazie lub w Turkiestanie (Бордюжа 2007).

Biorąc pod uwagę przedstawiony powyżej dyskurs naukowy, dotyczący terminu klinów geopolitycznych warto wyodrębnić istotne elementy definicyjne, pozwalające określić cechy i rolę klinów geopolitycznych w kształtowaniu i przemianach ładu międzynarodowego. Do najistotniejszych cech klinów geopolitycznych należy zaliczyć następujące elementy charakterystyczne:

- posiadają zróżnicowaną formę polityczno-przestrzenną: mogą to być samodzielne państwa lub grupy państw, choć najczęściej są obszarami o ograniczonej samodzielności w stosunkach międzynarodowych – posiadają charakter eksklawy, regionu separatystycznego, części państwa, państwa nieuznanego lub państwa formalnie niepodległego, lecz charakteryzującego się silnymi więzami politycznych i gospodarczych z innym państwem;

- cechują się zazwyczaj niewielkim potencjałem politycznym, gospodarczym i demograficznym (w porównaniu do mocarstw/sojuszy), lecz zarazem znaczącym potencjałem geopolitycznym;

- pozwalają na utrzymywanie lub rozszerzenie strefy wpływów jednego państwa/sojuszu na obszarze należącym do strefy wpływów konkurencyjnego państwa/sojuszu;

- z ich istotnego geopolitycznego znaczenia wynika zazwyczaj militarny charakter – często stanowią miejsce stacjonowania wojsk lub ważnej infrastruktury wojskowej jednego państwa/sojuszu na terytorium położonym niejako „za plecami” innego państwa/sojuszu;

- zarazem stanowią jedynie potencjalne źródło zagrożeń *stricte* militarnych, w bieżącej polityce międzynarodowej są raczej źródłem zagrożeń niemilitarnych;

- wpływają na politykę zagraniczną i strategię bezpieczeństwa sąsiedniego państwa/sojuszu.

Miejsce klinów geopolitycznych wśród zasadniczych paradygmatów geopolityki

Z uwagi na jego coraz częstsze wykorzystywanie, warto umiejscowić pojęcie klinów geopolitycznych w naukowym dyskursie związanym z geopolityką i teorią stosunków międzynarodowych. Teoria klinów geopolitycznych wpisuje się w istniejące dotychczas koncepcje geopolityczne, stanowiąc ich twórcze rozwinięcie i uzupełnienie. Pewne wartości eksplanacyjne tego terminu są szczególnie widoczne w odniesieniu do jednego z ważniejszych modeli geopolitycznych świata, koncentrujących się na rywalizacji pomiędzy *Heartlandem* Halforda Mackindera a *Rimlandem* Nicholasa Spykmana. Kontrola nad *Heartlandem*, rozumianym jako centralny obszar Eurazji, warunkuje panowanie nad resztą świata. Z kolei *Rimland* stanowi pierścień otaczający centralną część Eurazji, zaś rywalizacja między państwami centrum i obrzeży

Żęgota, K., 2018, *Koncepcja klinów geopolitycznych. Próba rozstrzygnięć terminologicznych, Przegląd Geopolityczny, 26, s. 52-64.*

Eurazji kształtuje ład światowy (Mackinder 1981, s. 260; Spykman 1944, s. 43). Zgodnie z koncepcją Spykmana warunkiem zdobycia dominacji nad światem przez Związek Radziecki, a następnie Rosję jest uzyskanie wpływu na kluczowe obszary *Rimlandu*: Morze Bałtyckie, Morze Czarne, Kaukaz i Bliski Wschód. Tym czynnikiem da się uzasadnić determinacja rosyjskich władz w dążeniu do uzyskania i utrzymania swoich klinów geopolitycznych nad Bałtykiem (Obwód Kaliningradzki), Morzem Czarnym (Naddniestrze, Krym) oraz regionem południowego Kaukazu (Armenia).

Należy również wspomnieć o koncepcji Alfreda Mahana, zgodnie z którą osiągnięcie przewagi na morzach jest warunkiem uzyskania mocarstwowej pozycji. Optymalnie wykorzystana „siła morska” (*sea power*) stanowi czynnik potencjalnej przewagi nad „siłą lądową” (*land power*). Przy czym Mahan podkreślał, iż owa siła to nie tylko czynniki czysto wojskowe, takie jak marynarka wojenna, lecz również system współzależnych czynników, na które składają się, poza flotą wojenną, również marynarka handlowa i wojenno-morskie bazy. Zarazem „siła morska” ma znaczenie nie tylko wojenne, lecz przede wszystkim powinna być wykorzystana do realizacji szerszych programów polityczno-gospodarczych (Eberhard 2016, s. 78-79, Sykulski 2009, s. 56). Innymi słowy, swoiste „zainstalowanie się” danego państwa na morzach i oceanach oraz stale wzmacnianie tam swojej pozycji stanowi istotny czynnik mocarstwowości. Biorąc pod uwagę wzrost potencjału militarnego, ale i politycznego współczesnej Rosji wydaje się, iż jednym z czynników jej potęgi może być obecność i utrzymywanie swoich wpływów na dwu istotnych europejskich akwenach: Morzu Bałtyckim i Czarnym. W tym przypadku znaczenie wyjaśniające koncepcji „siły morskiej” wskazują, iż działania rosyjskie mogą skupiać się w najbliższych latach na wzmacnianiu swoich klinów geopolitycznych na obu wymienionych morzach.

Koncepcję klina geopolitycznego należy sytuować pomiędzy teoriami wyjaśniania geopolitycznych uwarunkowań ładu międzynarodowego, związanymi z koncepcją punktów węzłowych (*chokepoints*)² oraz sworzni geopolitycznych Zbigniewa Brzezińskiego. Punkt węzłowy jest interpretowany jako obiekt geograficzny, obszar lub element infrastruktury transportowej, którego posiadanie daje istotną przewagę wojenną i ekonomiczną, a w dalszej kolejności przewagę o charakterze geopolitycznym. W tym ujęciu jest pojęciem węższym aniżeli pojęcie klina geopolitycznego, gdyż odnosi się do mniejszego obiektu geograficznego umiejscowionego w konkretnej sytuacji geostrategicznej, odnotowywanej na określonym obszarze. Niemniej jednak termin ten posiada szereg cech wspólnych z klinami geopolitycznymi: po pierwsze, cechując się względnie niewielką powierzchnią posiada istotne znaczenie geostrategiczne; po drugie, wobec znaczącej roli geostrategicznej jest wykorzystywany w celu

² W literaturze pojawiają się też inne polskie tłumaczenia tego terminu: „przewężenie” lub „łącznik”.

Żęgota, K., 2018, *Koncepcja klinów geopolitycznych. Próba rozstrzygnięć terminologicznych, Przegląd Geopolityczny, 26, s. 52-64.*

koncentracji potencjału wojskowego (wojsk i infrastruktury wojskowej), i wreszcie po trzecie, posiadanie punktu węzłowego pozwala na wywieranie wpływu na obszary/państwa sąsiadujące (Hobbs 2009, s. 229-231).

Drugim znaczącym elementem terminologicznym, powiązaniem z zagadnieniem klinów geopolitycznych jest koncepcja sworzni geopolitycznych, opracowana przez Zbigniewa Brzezińskiego³. Zgodnie z twierdzeniem Brzezińskiego „Sworzniami geopolitycznymi są państwa, których znaczenie nie wynika z ich potęgi czy ambicji, lecz raczej z ważnego położenia geograficznego i skutków ich potencjalnej niestabilności dla zachowań graczy geostrategicznych. To, które państwo pełni rolę sworzni geopolitycznego, wynika najczęściej z jego położenia geograficznego; niekiedy państwa te uzyskują dzięki temu szczególną rolę, gdyż mogą umożliwiać ważnemu graczowi dostęp do istotnych obszarów lub też go blokować. W pewnych przypadkach sworzni geopolityczny może stanowić obronną tarczę dla kluczowego gracza lub nawet regionu. Niekiedy samo istnienie sworzni geopolitycznego ma bardzo istotne konsekwencje polityczne i kulturalne dla jednego z sąsiadów, będącego bardziej aktywnym graczem geostrategicznym” (Brzeziński 1999, s. 41). Sworzni geopolityczny jest zatem obszarem obejmującym państwo, które nie odgrywa samodzielnej roli geopolitycznej, wpływając zarazem na układ sił odnotowywany w określonym regionie świata. Tę rolę dla ładu międzynarodowego Z. Brzeziński przewidywał dla Ukrainy, Iranu czy też Korei Południowej. W tym ujęciu sworzni geopolityczny jest terminem szerszym aniżeli klin geopolityczny, gdyż obejmuje formalnie samodzielne jednostki geopolityczne. Zarazem z pozycji funkcjonalizmu można poddać krytyce koncepcję sworzni geopolitycznych, gdyż podobne znaczenie w geopolityce mocarstw/sojuszy mogą posiadać enklawy/eksklawy lub obszary separatystyczne.

Klin geopolityczny w praktyce – *casus* Obwodu Kaliningradzkiego

Jednym z przykładów funkcjonowania klina geopolitycznego oraz wykorzystywania go jako narzędzia w realizacji interesów w relacjach międzynarodowych jest okręg królewiecki, czyli Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej - enklawa położona nad Morzem Bałtyckim, otoczona terytoriami Polski i Litwy i – tym samym – nieposiadająca łączności terytorialnej z pozostałymi terytoriami Rosji. Geopolityczne znaczenie Obwodu Kaliningradzkiego w Związku Radzieckim i Federacji Rosyjskiej ulegało ewolucji, w zależności od zmian geopolitycznych zachodzących w Europie Wschodniej. Można wyróżnić trzy zasadnicze etapy rozwoju znaczenia geopolitycznego kaliningradzkiej enklawy:

³ Termin sworzni geopolityczny (*geopolitical pivot*) jest tu używany zgodnie z interpretacją Z. Brzezińskiego, nie zaś Halforda J. Mackindera. Zob.: Moczulski (1999, s. 12-14).

Żęgota, K., 2018, *Koncepcja klinów geopolitycznych. Próba rozstrzygnięć terminologicznych, Przegląd Geopolityczny, 26, s. 52-64.*

- 1) pierwszy, związany z funkcjonowaniem regionu w ramach Związku Radzieckiego;
- 2) drugi bezpośrednio po rozpadzie ZSRR; oraz
- 3) trzeci, po 2000 r., związany z konsolidacją wewnętrzną Rosji i powrotem do koncepcji reintegracji przestrzeni poradzieckiej⁴.

W czasach Związku Radzieckiego Obwodowi przypisano szczególne geopolityczne i militarne znaczenie, jako swoistej bramy ZSRR do południowej części Morza Bałtyckiego. Dowodem na to jest choćby fakt, iż nie został on włączony do Litewskiej SRR, lecz bezpośrednio do Rosyjskiej FSRR. W czasie zimnej wojny należał do strategicznych obszarów z punktu widzenia obronności Związku Radzieckiego. Świadczył o tym fakt stacjonowania tam radzieckiej floty bałtyckiej oraz znaczących sił lądowych. Po rozpadzie Związku Radzieckiego znaczenie geopolityczne Obwodu Kaliningradzkiego uległo znaczącemu zmniejszeniu. Po 1991 roku stanowił on przede wszystkim punkt zborny wojsk rosyjskich przemieszczających się z Niemiec Wschodnich i republik bałtyckich do Rosji. W kształtowanych wówczas rosyjskich koncepcjach strategicznych nie przewidywano dla tego obszaru szczególnej roli z punktu widzenia geopolityki czy obronności Federacji Rosyjskiej. Zarazem skupiona tam została większa część rosyjskiej floty bałtyckiej, co jeszcze zwiększyło militarne znaczenie Obwodu. Trzeci etap, obserwowany po 2000 roku, a w szczególności po 2008 roku, jest związany z intensyfikacją wysiłków władz rosyjskich mających na celu reintegrację przestrzeni poradzieckiej oraz wzmocnienie rosyjskich wpływów nad Morzem Bałtyckim (Affek 2014, s. 192-194; Kowalczewski 2018).

Warto w tym miejscu poddać baczniejszej analizie Obwód Kaliningradzki jako istotny element polityki rosyjskiej w przestrzeni poradzieckiej realizowanej nie tylko po 2008 roku, ale i wcześniej. Pierwszą istotną przesłanką było rozszerzenie w latach 1999-2004 Unii Europejskiej i NATO na wschód. Obszar południowego Bałtyku stał się wówczas jednym z kluczowych geostrategicznych obszarów z punktu widzenia realizacji interesów rosyjskich w Europie Wschodniej. Doprowadziło to do przewartościowania dotychczasowych kierunków geostrategicznych interesów Moskwy, wśród których obok kierunku zachodniego (Polska, Litwa, Czechy) znalazły się także: kierunek południowy (Krym, Donbas, Kaukaz), południowo-zachodni (Karpaty, Balkany) oraz północno-zachodni (państwa bałtyckie, Skandynawia). Wewnętrzna konsolidacja polityczna i wojskowa Rosji, jaką można zaobserwować po 2000 r., wzmocnienie tendencji integracyjnych w przestrzeni poradzieckiej oraz będący tego konsekwencją konflikt na Ukrainie tylko wzmocniły znaczenie wspomnianych kierunków geostrategicznych interesów Federacji Rosyjskiej. Rezultatem przedstawionych powyżej przemian

⁴ A. Sakson podkreśla, iż zapoczątkowanie trzeciego okresu wywarło niezaprzeczalny wpływ na rolę geopolityczną obwodu kaliningradzkiego i, ogólnie, charakter oraz geopolityczny kontekst relacji polsko-rosyjskich. Zob. Sakson 2014, s. 112.

Żęgota, K., 2018, *Koncepcja klinów geopolitycznych. Próba rozstrzygnięć terminologicznych, Przegląd Geopolityczny, 26, s. 52-64.*

geopolitycznych w Europie Wschodniej było określenie przez władze rosyjskie obszarów szczególnego znaczenia, z geopolitycznego punktu widzenia, za pomocą których Moskwa mogłaby zabezpieczać swoje interesy w tej części Europy i niejako „szachować” państwa uczestniczące w integracji europejskiej i euroatlantyckiej – bądź też aspirujące do uczestnictwa w tych procesach – poprzez kontrolowanie terenów zlokalizowanych niejako „za plecami” tychże państw. W tym kontekście kluczowe obszary interesów geopolitycznych Rosji stanowić mogą kliny geopolityczne, które funkcjonują w bezpośrednim sąsiedztwie państw-członków integracji europejskiej i euroatlantyckiej, bądź też państw wyrażających takie aspiracje. Za taki klin geopolityczny należy uznać Obwód Kaliningradzki, który zwiększa rosyjską obecność w basenie Morza Bałtyckiego (Żęgota 2017, s. 45-46).

Jakkolwiek geopolityczna rola Obwodu Kaliningradzkiego już aktualnie jest znaczna, w przyszłości zapewne jeszcze ona wzrośnie. Będzie to rezultatem nie tylko specyficznego geograficznego położenia regionu, ale przede wszystkim krzyżowania się na terenie Obwodu dwu wielkich procesów integracyjnych w Europie: integracji euroatlantyckiej oraz integracji eurazjatyckiej, realizowanej pod auspicjami Rosji. Z jednej strony Obwód Kaliningradzki, jako podmiot Federacji Rosyjskiej, będzie elementem szerszego planu politycznego, realizowanego przez władze rosyjskie, a mającego na celu zdominowanie polityczne, militarne i gospodarcze przestrzeni poradzieckiej. Z drugiej strony jest on i w przyszłości pozostanie uczestnikiem intensywnej współpracy z państwami-członkami Unii Europejskiej i NATO. W tym kontekście warto podjąć próbę zbudowania alternatyw dla regionu w zmieniających się uwarunkowaniach międzynarodowych, jakie daje się zaobserwować w Europie. Choć należy zaznaczyć, iż zapewne rola regionu dla bezpieczeństwa Europy Wschodniej będzie wypadkową różnych czynników i zjawisk wpływających na stosunki międzynarodowe i bezpieczeństwo w Europie, to owe alternatywy dadzą się ująć w następujące cztery scenariusze:

1. *Status quo* – Obwód Kaliningradzki jako ważny, z geopolitycznego punktu widzenia, region Rosji, posiadający pewne elementy niezależności, szczególnie w kontaktach z partnerami z państw Europy Wschodniej;
2. Obwód Kaliningradzki FR jako laboratorium i swoisty teren doświadczalny w relacjach Rosja-Zachód. W tym ujęciu odgrywałby on rolę stabilizatora sytuacji w Europie Wschodniej i mechanizmu politycznej współpracy między Rosją a Zachodem;
3. „Głęboka” niepodległość Obwodu Kaliningradzkiego, jako czwartej republiki nadbałtyckiej – w aktualnie obserwowanych warunkach konsolidacji politycznej i militarnej Federacji Rosyjskiej jest to scenariusz nierealny. W przypadku pojawienia się tendencji separatystycznych region stałby się źródłem konfliktu w Europie Wschodniej;

Żęgota, K., 2018, *Koncepcja klinów geopolitycznych. Próba rozstrzygnięć terminologicznych, Przegląd Geopolityczny, 26, s. 52-64.*

4. Obwód Kaliningradzki FR jako narzędzie w rękach władz federalnych, wykorzystywane w celu „szachowania” państw-członków Unii Europejskiej i NATO z regionu południowego Bałtyku.

W zaistniałej sytuacji geopolitycznej, szczególnie w kontekście konfliktu na Ukrainie oraz rozwijanego projektu reintegracji przestrzeni poradzieckiej pod auspicjami Federacji Rosyjskiej należy spodziewać się, iż najbardziej prawdopodobnym scenariuszem będzie czwarta alternatywa, związana z wykorzystaniem położenia geograficznego Obwodu Kaliningradzkiego, jako elementu gry geopolitycznej prowadzonej w Europie Wschodniej, choć warto zaznaczyć, iż w sferze społecznej i gospodarczej władze federalne nadal będą pozwalały regionowi na w miarę samodzielne kontakty z partnerami europejskimi.

Zakończenie

Kliny geopolityczne, choć są obecne w piśmiennictwie naukowym związanym z geopolityką i geostrategią, stanowią względnie nową kategorię pojęciową. Należy podkreślić, iż obserwowane we współczesnych stosunkach międzynarodowych procesy integracji, dezintegracji i reintegracji, wymagają poszukiwania nowych narzędzi badania i opisu istoty tych problemów oraz wprowadzania możliwości prognozy przyszłego rozwoju wypadków. Jednym z tych narzędzi jest koncepcja klinów geopolitycznych, stanowiących terytoria o ograniczonej samodzielności, za pomocą których mocarstwa mogą oddziaływać na obszary występowania ich naturalnych interesów.

Znaczenie klinów geopolitycznych, jako narzędzi realizacji interesów przez mocarstwa jest szczególnie dostrzegalne w kontekście procesów reintegracyjnych w przestrzeni poradzieckiej, prowadzonych aktywnie przez Federację Rosyjską. Po 2008 roku nastąpiła szczególna intensyfikacja tych działań, czego jednym z przejawów było zachęcanie poszczególnych republik byłego ZSRR do udziału w szeregu inicjatyw integracyjnych: Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej, Unii Celnej czy inicjatywach o charakterze polityczno-obronnym. Należy przy tym wyróżnić trzy zasadnicze grupy państw-byłych republik radzieckich, które przejawiają różny poziom akceptacji wobec idei reintegracji przestrzeni poradzieckiej. Do ścisłego jądra procesów integracyjnych należy zaliczyć Rosję, Białoruś i Kazachstan, które już dziś wykazują chęć uczestnictwa w realizowanych procesach integracyjnych. W drugiej grupie znajdują się byłe republiki radzieckie, które wykazują względnie ambiwalentny stosunek do projektów reintegracji przestrzeni poradzieckiej, zaś ich stosunek do owych procesów będzie w znacznej mierze uzależniony od bieżących uwarunkowań politycznych i gospodarczych. Trzecia grupa – do której należy zaliczyć Ukrainę, Mołdawię i państwa południowego Kaukazu (bez Armenii) oraz, w mniejszym stopniu państwa nadbałtyckie – stanowi kluczowe wyzwanie dla rosyjskich celów związanych z reintegracją przestrzeni poradzieckiej. Główne wysiłki władz rosyjskich, związane z projektem reintegracji przestrzeni poradzieckiej

Żęgota, K., 2018, *Koncepcja klinów geopolitycznych. Próba rozstrzygnięć terminologicznych*, Przegląd Geopolityczny, 26, s. 52-64.

będą nakierowane w najbliższej przyszłości na budowę mechanizmów destabilizacji i źródeł zagrożenia dla kluczowych obszarów owej reintegracji. Obszary te stanowią kliny geopolityczne, będąc źródłem zagrożeń dla tych obszarów byłego Związku Radzieckiego, które aktualnie uczestniczą w procesie integracji euroatlantyckiej (państwa nadbałtyckie) lub przejawiają takie aspiracje (Ukraina, Mołdawia, Gruzja, Azerbejdżan).

Tak też należy interpretować przyłączenie Krymu do Federacji Rosyjskiej oraz mniej lub bardziej oficjalne wspieranie separatystów we wschodniej Ukrainie, co miałyby stanowić źródło zagrożenia dla przejawiającej europejskie aspiracje Ukrainy. Podobną rolę odgrywa już aktualnie Naddniestrze, i to zarówno wobec Ukrainy, jak i Mołdawii, jak również Armenia (z którą władze rosyjskie utrzymują nawet po zmianie władz wyjątkowo bliskie relacje) wobec Gruzji i Azerbejdżanu. Należy się spodziewać, iż podobną rolę – przynajmniej w zamyśle władz rosyjskich – może odgrywać Obwód Kaliningradzki wobec państw bałtyckich i, w jakiejś mierze, Polski, stanowiąc źródło stałego (mniej lub bardziej realnego) zagrożenia oraz pozwalając na utrzymanie rosyjskich wpływów w obszarze południowego Bałtyku.

Literatura

- Affek, J., 2014, *Potencjał militarny Rosji w obwodzie kaliningradzkim a możliwości wpływania tego państwa na sytuację geopolityczną w regionie*, Przegląd Geopolityczny, t. 8, s. 187-199.
- Brzeziński, Z., 1999, *Wielka szachownica*, Politeja, Warszawa.
- Cohen, A., 2009, *A Policy Agenda for the U.S.-Russia Congressional Caucus*, WebMemo, nr 2636, The Heritage Foundation, 1.10.2009, <https://www.heritage.org/europe/report/policy-agenda-the-us-russia-congressional-caucus>.
- Eberhardt, P., 2016, *Rozwój światowej myśli geopolitycznej. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Oginiec, Warszawa.
- Gowan, P., 1999, *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance*, Verso, London – New York.
- Harbutt, F. J., 2010, *Yalta 1945. Europe and America at the Crossroads*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hobbs, J. J., 2014, *World Regional Geography*, Brooks/Cole, Belmont.
- Kowalczewski, J., 2018, *Znaczenie polityczno-militarne Przesmyku Sumalskiego*, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 104-115.
- Kurečić, P., 2018, *The Thre Seas Initiative: geographical determinants, geopolitical foundations, and prospective challenges*, Hrvatski Geografski Glasnik, no. 80/1.
- Mackinder, H. J., 1981, *Democratic Ideas and Reality*, Westport Conn, New York.

Żęgota, K., 2018, *Koncepcja kilnów geopolitycznych. Próba rozstrzygnięć terminologicznych*, Przegląd Geopolityczny, 26, s. 52-64.

- Malik, M., 2010, *The Shanghai Cooperation Organization*, [w:] S. Ganguly, A. Scobell, J. Chinyong Liow (red.), *The Routledge Handbook of Asian Security Studies*, Routledge, New York.
- Maszkiewicz, M., 2011, *The disagreement between Poland and Lithuania is beneficial to Moscow*, <http://www.maszkiewicz.eu/blog/?p=696&lang=en>
- Moczulski, L., 1999, *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*, Bellona, Warszawa.
- Motieka, E., Statkus, N., Daniliauskas, J., 2004, *Global Geopolitical Developments and Opportunities for Lithuania's Foreign Policy*, Lithuanian Annual Strategic Review.
- Motieka, E., Statkus, N., Daniliauskas, J., 2004, *Global Geopolitical Developments and Opportunities for Lithuania's Foreign Policy*, Lithuanian Annual Strategic Review.
- Pearson, R., 2014, *European Nationalism 1789-1920*, Routledge, New York.
- Sakson, A., 2014, *Obwód Kaliningradzki a bezpieczeństwo Polski*, Przegląd Strategiczny, nr 7.
- Spykman, N., 1944, *The Geography of Peace*, Harcourt, New York.
- Sykulski, L., 2009, *Geopolityka. Słownik terminologiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Tunsjø, Ø., 2011, *Geopolitical shifts, great power relations and Norway's foreign policy*, Cooperation and Conflict, nr 46.
- Weijian, L., 2002, *The September 11th Incident and Trends in Middle East Social Thought*, w: Y. Xintian (red.), *Cultural Impact on International Relations*, The Council for Research in Values and Philosophy, Washington.
- Whitehorn, A. (red.), 2015, *The Armenian Genocide. The Essential Reference Guide*, ABC-Clio, Santa Barbara – Denver.
- Żęgota, K., 2017, *The Kaliningrad Oblast of the Russian Federation as a Geopolitical Wedge of Russia in Central and Eastern Europe: Regional, State and International Context*, Securitologia, nr 1.
- Белоглазов, А. В., 2005, *Формирование каспийского направления российской геополитики*, Ученые Записки Казанского Государственного Университета, Том 147, кн. 1.
- Бордюжа, Н., 2007, *Государства ОДКБ могут в любой момент оказаться один на один с талибами*, <http://old.militarynews.ru/excl.asp?ex=12>
- Григорьян, Э. Р., 2013, *Международное и внутреннее положение в Армении с точки зрения креативного подхода*, w: Э. Р. Григорьян (red.), *Армения и мир. Сборник статей*, Институт социальных наук, Москва.
- Носович, А., 2015, *История упадка. Почему у Прибалтики не получилось*, Издательство Алгоритм, Москва.
- Птицын, А., 2013, *США бьет по Китаю, надеясь попасть в ТНК*, <https://sasha-portland.livejournal.com/91732.html>.

**The concept of geopolitical wedges.
An attempt at the terminological conclusions**

The issues related to the processes of integration, disintegration and reintegration observed in the 21st century in Europe need new research tools. One of these tools is the concept of geopolitical wedges, which can be used by the powers to keep influence in the areas of its natural interests. The aim of the article is to present theoretical concepts related to the issue of geopolitical wedges as well to describe one of the examples of geopolitical wedges, i.e. the Kaliningrad region. In addition, the author will review the scientific literature for the presence of this concept, and will attempt to locate the concept of geopolitical wedges among the essential geopolitical paradigms. The author's assumption is not only to locate the issue of the geopolitical wedge in the literature of the subject, but also to present its explanatory role for the description of international relations in Europe on the example of processes of reintegration of the post-Soviet space.

Key words: theory of geopolitics, geopolitical wedge, geopolitical pivot, Heartland, Rimland.